
Bayburt Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi /
Journal of Divinity Faculty of Bayburt University
ISSN 2148-6700 / e-ISSN 2630-595X
Sayı: 12 2020/2- Aralık

Müzekki'n-Nüfûs'ta Fütüvvet Unsurları *Futuwwah Elements in Müzekki'n-Nüfus*

Ahmet ÖZKAN

Dr. Öğr. Üyesi, Bayburt Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, Tasavvuf Anabilim
Dalı. Bayburt / Türkiye.
PhD, Bayburt University Faculty of Divinity, Department of Sufizm
Bayburt / Turkey.
aozkan@bayburt.edu.tr

ORCID ID: 0000-0001-8450-9207

Makale Bilgisi / Article Information

Makale Türü / Article Type: Araştırma Makalesi / Research Article
Geliş Tarihi / Date Received: 15 Kasım / 15 November 2020
Kabul Tarihi / Date Accepted: 24 Aralık / 24 December 2020
Yayın Sezonu / Pub Date Season: Aralık / December

Atıf / Citation: Ahmet Özkan, "Müzekki'n-Nüfûs'ta Fütüvvet Unsurları",
Bayburt Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, 12 (Güz) 2020) : 7-20,
doi: 10.47098/bayburt-ilahiyat.826417

ÖZET

Fütüvvet, İslam'ın ilk yıllarından itibaren Müslümanların gündeminde olmuş bir kavramdır. En geniş anlamıyla Hz. Peygamber'in güzel ahlakını yaşamayı ve yaşatmayı amaç edinir. Bu yönüyle zaman zaman tasavvuf ile eş anlamda kullanılmıştır. Bu konuya özel yazılmış fütüvvetnâmeler olduğu gibi diğer tasavvufi eserler içinde fütüvvete özel bölümler de vardır. Tasavvufi eserlerde izah edilen birçok husus adına fütüvvet denmese de fütüvvet ile aynı çizgidedir.

Eşrefoğlu Rûmî, XV. yüzyılda yaşamış, kendi devrinde Türkçe yazmış olduğu eserleri ve söylediği şiirleri ile tasavvuf kültürünün halka benimsetilmesinde büyük gayretleri olmuş bir mutasavvıftır. Onun en çok bilinen eseri "*Müzekki'n-Nüfûs*" ise kendi devrinde olduğu kadar sonraki devirlerde de meşhur olmuş, Osmanlı Devleti'nde en çok okunan ilk beş kitap arasına girmiştir. Tasavvufi ahlak kitabı olarak nitelendirilen bu eser aynı zamanda fütüvvetnâmelerde fet'aların özellikleri olarak zikredilen ahlaki hususları içermektedir. Bu makalede, Eşrefoğlu'nun *Müzekki'n-Nüfûs* adlı eserinde yer alan fütüvvet unsurları incelenmiş, fütüvvetnâmeler ile mukayese edilerek söz konusu unsurlar tespit edilmiş ve değerlendirilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Tasavvuf, Fütüvvet, Müzekk'in-Nüfûs, Eşrefoğlu Rûmî, Güzel Ahlak.

Abstract

Futuwwah is a concept that has been on the agenda of Muslims since the first years of Islam. In the broadest sense, it aims to live and keep alive the moral values of the Prophet Muhammed. In this respect, it has been used from time to time synonymously with Sufism. Futuwwatnamahs written specifically for this topic, as well as other Sufi works, are divided into futuwwah-specific chapters. Many issues explained in Sufi works are in the same line with futuwwah, even though they are not called futuwwah.

Eşrefoğlu Rumi, a Sufi who lived in the XV century has made great efforts to adopt Sufi culture to the public with his works and poems written in Turkish His best-known work, "*Müzekki'n-Nüfu*", became famous in his own era as well as in subsequent eras, and was among the top five most widely read books in the Ottoman Empire. This work, which is described as a book of Sufi morality, also includes moral considerations mentioned in Futuwwatnamahs as the characteristics of fatâ'as. In this article, the elements of futuwwah contained in Esrefoglu's work *Müzekki'n- Nüfus* were examined, and these elements were identified and evaluated by comparing them with Futuwwatnamahs.

Keywords: Sufizm, Futuwwah, Müzekk'in-Nüfûs, Eşrefoğlu Rûmî, Good Morality

GİRİŞ

Fütüvvet, Arapça bir kelime olup gençlik, mertlik, yiğitlik, anlamlarına gelmektedir. Kelimenin tekili "fetâ" çoğulu "fityân" dir.¹ Tasavvufî olarak ise fedakârlık, insanlık, bir kimsenin sırf insanî mülâhazalarla başkalarının hak ve menfaatini kendisinininkinden önde tutması, toplumun ve fertlerin kurtuluşu ve mutluluğu için kendisini feda etmesi demektir. Başka bir deyişle garazsız, ivazsız, yani herhangi bir karşılık ve ödül beklemeden başkalarına yardım ve iyilik etmek, iyilik ettiği kimselerden yardım beklememektir.² Hasan-ı Basrî Fütüvveti "*Muhakkak ki, Allah şüphesiz adaleti, iyilik yapmayı,*

¹ M. Zeki Pakalın, *Tarih Deyimleri Sözlüğü* (İstanbul: 1971), 1/638.

² Süleyman Uludağ, *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü* (İstanbul: Marifet Yayınları, 1991), 183.

*yakınlara bakmayı emreder; hayâsızlığı, fenâlığı ve haddi aşmayı yasak eder. Tutasınız diye size öğüt verir.*³ Âyetinin anlamı olarak tarif etmektedir.⁴

Toplumsal kökenleri İslam öncesi dönemlere kadar uzanan “fetâ” anlayışının izlerini Mezopotamya başta olmak üzere İran kültürünün etkisindeki yerlerde görmek mümkündür. Eski Arap şiirinde “asil ve tam anlamıyla insan”a karşılık gelen “fetâ” sahavet ve şecaat olmak üzere iki erdemi temsil etmekteydi. Bu erdemler sonradan fütüvvetin başlıca unsurları olmuştur. Geleneksel aktarım İslam sonrası bu iki erdemden sahaveti Hakîm et-Taî ile, şecaati ise Hz. Ali ile özdeşleştirmiştir.⁵ Fetâ, hünەرli, yürekli, sözüne sadık, sabırlı, dürüst, başkasının kötülüğünü istemeyen, başkasının hayrını kendi hayrından üstün tutan, tamahkâr olmayan kimsedir.⁶

İslam öncesi Arap toplumunda bu düşünce çerçevesinde oluşmuş kurumlara da rastlanılmaktadır. Emeviler’e kadar etkinliğini sürdüren ve özellikle Hicaz bölgesinde etkili olan “Hilfu'l-Fudul” bunlardan biridir. Bu teşkilat güvenliğin ve asayişin sağlanması ve haksızlıkların giderilmesinde önemli rol üstlenmekteydi. Mekke'nin saygın ailelerinden olan Abdullah b. Cud'an'ın evinde tertiplenen toplantıda gençler şu yemini etmişlerdi. “*Tarıya yemin ederiz ki, zulme uğrayanın yanında ve zalimin gasp ettiği hakkını iade edene kadar hepimiz bir tek el gibi olacağız; bu birlik, denizin bir kıl parçasını öğütüp yok edeceği zaman kadar, Hıra ve Sebir dağları yeryüzünde dikili durduğu müddetçe devam edip gidecek ve zulme uğrayanın mâli durumunun tam bir eşitliği ile devam edip gidecektir.* Aynı dönemde Mekke’de kabile çatışmalarında arabuluculuk yapan, güvenliği sağlayan bir diğer teşkilat uzlaştırmacılar olarak bilinen “Hilf-us-Silah” idi. Bu iki kurumun da İslam sonrasında yeni dinin unsurlarına bürünerek varlıklarını devam ettirdikleri bilinmektedir.⁷

Fütüvvet, Hicri II. asırdan itibaren tasavvufî bir özellik kazanmaya başlamış, bu alanda müstakil eserler verildiği gibi, bazı eserlerde bağımsız bölümler şeklinde yerini almıştır. Bu metinlerde fütüvvet ehlinin ahlaki vasıfları sayılırken zamanla tasavvuf kelimesi fütüvvet ile aynı anlamda kullanılmıştır. İlerleyen dönemde tasavvufî hayatta bir mertebe olarak te-lakki edilmiştir.

Fütüvvetin esası insanın ebedî olarak başkası için çalışmasıdır. Ebû Ali Dekkâk, fütüvvetin kâmil manasıyla Hz. Peygamber’de tecelli ettiğini, kıyamet günü bütün insanlar nefsinı düşünürken onun ümmetini düşüneceğini söylemiştir. Fudayl b. İyâz, fütüvveti başkalarının kusurlarını hoş görmek olarak tanımlar. Muhammed b. Ali Tirmizî, “Fütüvvet, Rabbin rızası

³ Nahl, 16/90.

⁴ Herevî, Abdullah el-Ensârî, *Kitâbü'l-Fütüvve*, Süleymaniye Kütüphanesi, Ayasofya 2049, 154a.

⁵ Namık Sinan Turan, “Selçuklu ve Osmanlı Anadolu’sunda Ahiliğin Sosyo-Ekonomik Gelişim Süreci”, *Sosyal Siyaset Konferansları Dergisi* 52 (2007), 155.

⁶ Keykavus b. İskender, *Kâbusnâme*, trc. Rahim Sultanov (Bakü: Şark-Garb Yayınevi, 2006), 182-184.

⁷ Muhammed Hamidullah, *İslam Peygamberi* (İstanbul: İrfan Yayınları, 1991) I/ 51, 52, 55.

için nefesine düşman olmaktır” şeklinde tarif etmektedir. Fetâ, İbrahim peygamber gibi putları kıran kimsedir. Çünkü nefis insanın putudur. Sehl b. Abdullah, fütüvveti sünnete tabi olmak olarak tanımlamaktadır.⁸

İbn Füreke’ye göre, fütüvvet üç şeyle olur. Doğruluk, sabır ve cesaret. Kulun fütüvvetteki doğruluğu üç yerde ortaya çıkar. Birincisi O’nun emir ve nehyini en güzel şekilde yapmakta, ikincisi, bir işi yaparken ahlakında, sonuncusu ise itaat ve boyun eğerken hikmetinde ve tedbirinde.⁹

Müstakil fütüvvetnâmeler ve tasavvuf ilmini izah eden eserlerin ilgili bölümleri dikkate alındığında fütüvvet kavramının tasavvuf kavramı ile eş anlamda kullanıldığı, fütüvvet ahlakı ile tasavvufi ahlakın hemen hemen aynı şey olduğu görülecektir. Bu anlamda tasavvuf ahlakı ile ilgili eserler de birer fütüvvetnâme özelliği kazanmaktadır.

Bu çalışmamızda XV. yüzyılın etkin sûflilerinden Eşrefoğlu Rûmî’nin *Müzekki’n-nüfûs* adlı eserinde fütüvvet ahlakı çerçevesinde ele aldığı hususlar tespit edilip değerlendirilecektir. Bir ahlak kitabı olan bu meşhur eser yukarıdaki açıklamalar dikkate alındığında aynı zamanda bir fütüvvet kitabı olarak da görülebilir.

Bir başka dikkat çekici husus da müellif Eşrefoğlu Rûmî’nin babası Şeyh Eşref b. Ahmed’in Anadolu’da bilinen ilk Türkçe manzum fütüvvetnâme yazarı olmasıdır.¹⁰ İlk eğitimini babasından aldığını bildiğimiz Eşrefoğlu’nun fütüvvet konusunda da genç yaşlarda bilgi sahibi olabileceği muhtemeldir. Makalemizde öncelikle *Müzekki’n-nüfûs* hakkında bilgi verecek daha sonra eserdeki fütüvvet unsurları değerlendirilecektir.

1. MÜZEKKİ’N-NÜFÛS

Eşrefoğlu’nun Türkçe ve mensûr olarak kaleme aldığı *Müzekki’n-nüfûs*’un çok sayıda yazma nüshası bulunmaktadır. Süleymaniye Kütüphanesi, Ayasofya Bölümü, 2070 numarada bulunan nüsha 974 /1566-67 tarihinde Mustafa b. Ahmed tarafından istinsah edilmiş olup mevcut nüshalardan en muahhar olanıdır.¹¹

⁸ Abdülkerim b. Hevâzin Abdülmelik Kuşeyrî, *er-Risâletü'l-Kuşeyriyye* (Cidde: Dâru'l-Minhâc, ,2017), 506-508.

⁹ İbn Füreke, *el-İbâne AnTuruki'l-Kâsîdîn* (İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı, 2014), 302.

¹⁰ Aynur Kurt, “Anadolu’da Bilinen İlk Türkçe Manzum Fütüvvetnâme Olan Şeyh Eşref b. Ahmed Fütüvvetnâmesi’nde Dini-Tasavvufî Muhteva”, *Eskişehir Osmangazi Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 6/10 (2019), s. 122.

¹¹ Bağdatlı İsmail Paşa, *Hediyetü'l-ârifîn esmâü'l-müellifîn ve âsârü'l-musannifîn* (Ankara: Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, 1951),I, 470; Necla Pekolcay- Abdullah Uçman, “Eşrefoğlu Rumi”, Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (Ankara: TDV Yayınları, 1995), XI, 482; Asaf Halet Çelebi, , *Eşrefoğlu Divanı* (İstanbul: Ahmet Halit Kitabevi, 1944), 50; İsmet Parmaksızoğlu, “Eşrefoğlu” Türk Ansiklopedisi (Ankara: MEB Yayınları, 1968) XV/477; Abdullah Uçman, *Müzekki’n-Nüfûs*, Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (İstanbul: TDV Yayınları, 2006), XXXII / 245.

Bizzat Eşrefoğlu tarafından İstanbul'un fethinden beş yıl önce (1448) yazıldığı söylenen¹² *Müzekki'n-nüfûs, Muhammediye, Envar'ül-âşîkîn* ve *Mevlid* gibi halk tarafından benimsenmiş, yüzyıllar boyunca Osmanlı toplumunu aydınlatmış eserlerden biridir.¹³ Sade bir Türkçeyle yazılmış olan eser, tasavvufî ahlakın halka sunulmasında büyük rol oynamıştır.

Eşrefoğlu bu eserinde, kendi devrindeki dini ve sosyal durumdan şikâyetçi olarak dervişlerin, ilim adamlarının, yöneticilerin ve bir kısım meslek erbabının din ve dünya dengesini kaybederek dünya muhabbetini esas aldıklarını, dünya menfaatleri için âhîretlerini kaybetme tehlikesi ile karşı karşıya olduklarını söylemiş ve bu durumun olumlu yönde değişebilmesine katkı sağlamak amacıyla eserini telif ettiğini belirtmiştir. Ayrıca eserin geniş kitlelere ulaşabilmesi, halk tarafından anlaşılabilmesi ve faydasının tam olabilmesi için Türkçe olarak kaleme aldığını da özellikle ifade etmiştir.¹⁴

“Kim bu kitabı okur, içindeki nasihatleri kabul eder ve bunlarla amel ederse, nefs-i emmârelikten kurtulur ve mutmainne nefse kavuşarak nefsi-ni temizlemiş olur” diyen Eşrefoğlu, bu sebeple eserinin ismini “nefisleri temizleyen” anlamında *Müzekki'n-nüfûs* koyduğunu söyler.¹⁵

Müzekki'n-nüfûs halk tarafından büyük teveccüh görmekle birlikte sırf halk için yazılmış bir eser değildir. Eşrefoğlu eserinin vahdet denizinden inciler taşıdığını, bazı sözlerin rumuzla söylendiğini ve herkesin bu manaları anlayamayacağını bildirmektedir.¹⁶ Kitabını idrak eden kimselerin yüce makamlara vasil olacağını söyleyen Eşrefoğlu, eserindeki tüm bilgilerin itikatla ilgili olduğunu ve inkârî halinde kişiyi küfre düşüreceğini de söylemektedir.¹⁷ Eser incelendiğinde, “Bil sen imdi ey azîz, ey azîz, imdi gör” vb. genel hitapların yanında, “Ey Hak yoluna giren sâlik, İmdi bilgil ey aziz kardaş çünkü mürşid katına meşgul oldun” gibi hitaplar da görülmektedir. Bu hitaplar hedef kitleyi göstermesi açısından önemlidir.

Eşrefoğlu eserini kendisinin de ifade ettiği üzere iki bölüm olarak tertip etmiştir. Birinci bölümde dünya muhabbetinin ne olduğu ve bu muhabbete nelerin sebep olduğu, dünyayı sevmenin zararları, terk etmenin faydaları, nefs-i emmâre ve sıfatları üzerinde durulmuştur. İkinci bölümde ise nefs-i emmârenin ne şekilde terbiye edileceği, mürid ve mürşidin vasıfları ve edepi, çile, halvet ve Allah'a vasil olmanın yollarından bahsedilmiştir.

2-MÜZEKKİ'N-NÜFÛS'TA FÛTÛVVET UNSURLARI

Fetâ kelimesi ile tasavvufta, sûfîde bulunan fedakârlık, isâr, iyilik, yardım, itaat, hoşgörü ve nefesine söz geçirme gibi ahlâkî nitelikler kastedilir.

¹² Eşrefoğlu Rûmî, *Müzekki'n-Nüfûs*, haz. Abdullah Uçman (İstanbul: İnsan Yayınları, 2007), 68.

¹³ Mustafa Kara, “XIV ve XV. Yüzyıllarda Osmanlı Toplumunu Besleyen Türkçe Kitaplar”, *İslâmî Araştırmalar Dergisi*, 12/2 (1999), 140; Pekolcay-Uçman, “Eşrefoğlu Rûmî”, 482.

¹⁴ Eşrefoğlu, *Müzekki'n-nüfûs*, 67-68.

¹⁵ Eşrefoğlu, *Müzekki'n-nüfûs*, 69.

¹⁶ Eşrefoğlu, *Müzekki'n-nüfûs*, 72.

¹⁷ Eşrefoğlu, *Müzekki'n-nüfûs*, 72.

Gerçek yiğitliğin bu özelliklere sahip olma sayesinde elde edilebileceği vurgulanmaktadır. Bu husus göz önüne alındığında sufilerin yaratılanı yaratanı otürü hoş görme anlayışlarını fütüvvet kavramı çerçevesinde şekillendirdikleri görülmektedir.¹⁸ *Müzekki'n-nüfûs* incelendiğinde, fütüvvet kitaplarında fetâ'nın vasıfları olarak sayılan Allah'a ve Peygambere itaat, nefisle mücadele, mürüvvet sahibi olmak, alçak gönüllü olmak, insanlara karşı müsamaha, misafirperverlik, cömertlik, sabır, tevekkül gibi erdemlerinin tasavvufî ahlak çerçevesinde ele alındığı anlaşılmaktadır. Bu ahlaki niteliklere eserde aşağıdaki şekilde yer verilmektedir.

2.1. Allah Teâlâ'ya ve Hz. Peygamber'e İtaat Etmek

Fütüvvetnâmelerde fetânın özellikleri zikredilirken Allah'ın yasaklarına saygılı olmanın, gizli ve aşikâr bu hususa dikkat etmenin gerekliliği üzerinde durulmaktadır.¹⁹

Sülemî fütüvvetin aslının dini gözetmek ve sünnete uymak olduğunu söyler ve Hz. Peygamber (sav)'in sünnetlerini yerine getirmenin fütüvvetin esasını teşkil ettiğini ifade eder.²⁰ Fütüvvet ehli Allah'a ve Peygambere itaat etmeyi bu yolun en önemli hususları arasında görmüşlerdir.

Abdullah Ensârî el-Herevî (ö. 481/1089), *Kitâbu'l-Fütüvve*'sinde Ahmed b. Muhammed es-Serrâc'ın şöyle dediğini nakleder: "Fütüvvet üç kısım üzerine bina edilmiştir: Birincisi, Allah'ın emirlerini muhafaza, ikincisi, Peygamberin sözlerini muhafaza, üçüncüsü masivayı terktir.²¹

Eşrefoğlu'na göre taat çizgisinde yer almak için Allah'ın rızasını gözetmek gerekir. İnsan nefsinde bulunan kötü huylardan kurtulabilmek için ömrü boyunca taatı elden bırakmaması gerekir. Kulluk bilinci ancak bu şekilde sağlanabilir.²²

Allah'a itaat etmenin ilk basamağı elbette iman etmektir. İmanın da dereceleri vardır. Eşrefoğlu üç türlü imandan bahsetmektedir. İmân-ı avâm, imân-ı istidlâlî, ehâssu'l-hâs. İmân-ı avâm; en aşağı mertebede bulunan kısımdır. Halkın imânıdır ve altı iman esasına inanan kişilerdir. İmân-ı istidlâlî ise havasın imanıdır. Bu imanın sahipleri itikat ettikten sonra, amelde, kavilde ve fiilde her ne yaparsa Allah Teâlâ'nın hâline hâzır ve nâzır olduğunu idrak eder. Ehassu'l-hâs ise, basiret gözü açılmış, Hak Teâlâ'nın sıfatlarıyla tecelli ettiği kimselerin imanıdır. Eşrefoğlu imân-ı avâm hariç diğerlerini Allah'a itaat konusunda zikretmektedir.²³

¹⁸ Süleyman Uludağ, "Fütüvvet", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 1996), 3/260.

¹⁹ İbn Hüseyin es-Sülemî, *Tasavvufta Fütüvvet*, haz. Süleyman Uludağ (Ankara: Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, 1977), 33.

²⁰ Sülemî, *Tasavvufta Fütüvvet*, 93.

²¹ Herevî, *Kitâbu'l-Fütüvve*, vr. 150a.

²² Eşrefoğlu, *Müzekki'n-nüfûs*, 316.

²³ Eşrefoğlu, *Müzekki'n-nüfûs*, 39-40.

2.2. Nefisle Mücadele Etmek

Tasavvuf ehli, nefsin özelliklerinden çok, zaafı, kötülükleri, hileleri, sıfatları, bunları tedavi etmenin yolları ve nefis terbiyesi üzerinde durmuşlardır. Tasavvufta nefis denilince şer ve günahın kaynağı olan, “kötü huy ve süflî arzuların tamamı” anlamına gelen ve kötülüğü emreden nefis anlaşılır.²⁴ Bu anlamda insanın içindeki en büyük düşmandır. Kur'an-ı Kerim'de nefsin kötülük kaynağı olduğu, kötülüğü emrettiği, nefsinin kötülüklerden arındırılmasına cennetin verileceği ifade edilmektedir.²⁵

Bazı sufilere fütüvvet, kişinin Allah rızası için nefisine düşman olması olarak tarif edilmiş ve nefse muhalefet fütüvvet ehlinin en bariz özelliği sayılmıştır.²⁶ Sülemî, Serî es-Sakatî'nin nefsin arzularına aykırı davranmayı fütüvvetin esaslarından saydığı söylemektedir.²⁷

İbn Arabî, fütüvvet ehlinin vasıflarını anlatırken, nefislerine hükmeden güçlü kimseler olarak nitelendirmekte ve Hz. İbrahim'in nefsinin yaratılma uğrunda vermesinin onun fütüvvetinden kaynaklandığını belirtmektedir.²⁸

Eşrefoğlu Rûmî'nin babası İznikli Şeyh Eşref b. Ahmed Fütüvvetnâme'sinde, nefsin kötü isteklerine karşı gelip her hâline şükreden fetânın hatalarının sevaba döneceğini aşağıdaki beyitle ifade etmektedir.

*Çün muhalif geldi arzuna cevâb
Şükre gel zira hatan aldı sevâb*²⁹

Eşrefoğlu nefsi süt emen bir çocuğa benzetmektedir. Nasıl ki sürekli süt ile beslenen çocuk süttan kesilip başka gıdalar verildiğinde onlara alışıyor, nefis te ne ile beslersen ona alışır.³⁰ İnsanın nefis üzerindeki tasarrufunun etkinliğini belirleyen en önemli faktördür.

Eşrefoğlu, nefsin meşru istekleri bile olsa yine nefsin istemediği diğer meşru işlerle uğraşmanın nefis terbiyesinde önemli olduğunu düşünmektedir. Örneğin, nefis halvet isterse ona muhalefet edip cemaate karışmak, cemiyet istediğinde de farz namazlardan başka diğer ibadetleri evde yapmak gerekir. Nefis zikir istediğinde öncelikle fikr edip ondan sonra zikirle meşgul olmak, riyâ kokusu gelen işleri hemen terk etmek Eşrefoğlu'nun verdiği diğer örneklerdendir.³¹

Eşrefoğlu İnsana kötülüğü emreden nefis-i emmâre'nin yedi sıfatının bulunduğunu belirterek şunları sayar; hevâ, gazap, şehvet, hırs, cimrilik, ucub

²⁴ Süleyman Uludağ, “Nefis”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2016), 32/ 528.

²⁵ Nisa, 4/79; Yusuf, 12/53; Naziat, 79/40-41; Şems, 91/10-11.

²⁶ Kuşeyrî, *er-Risâletü'l-Kuşeyriyye*, 506.

²⁷ Sülemî, *Tasavvufta Fütüvvet*, 41, 54.

²⁸ İbn Arabî, *Fütühât-ı Mekkiyye*, çev. Ekrem Demirli (İstanbul: Litera Yayıncılık, 2017) 2/247.

²⁹ İznikli Eşref b. Ahmed, *Fütüvvetnâme*, haz. Mustafa Güneş (İstanbul: Gelenek Yayınları, 2016), 32.

³⁰ Eşrefoğlu, *Müzekki'n-nüfûs*, 36.

³¹ Eşrefoğlu, *Müzekki'n-nüfûs*, 279.

ve kibir. Ona göre bu yedi kötü sıfat yine yedi güzel davranış ile tedavi edilebilir. Bu davranışlar ise, açlık, samt yani az söylemek, az uyumak, halka karışmamak, kelime-i tevhidi söylemek, bir mürşid-i kâmil elini tutmak, mürşidine itaat etmek.³²

Dünya seni terk etmeden sen dünyayı terk edesin, kabre varmadan kirli işlerini temizliesin, Rabbinle buluşmadan onu senden razı edesin.³³

Nefse muhalefet etmek için yapılması gerekenler arasında şunları saymaktadır. Az yemek, az uyumak, az konuşmak, hastaları dolaşmak, kabir ziyaretinde bulunmak, cenaze namazı kılmak.

Eşrefoğlu, kötü huyların oluşmasında önemli faktörlerden birisinin çok yemek olduğunu belirterek, mideye giren fazladan her lokmanın insanı fesada götüreceğini söylemektedir. Mideyi, insan uzuvlarını besleyen bir musluğa benzeten müellif, midesine sahip olan insanın diğer uzuvlarını da kontrol altına alabileceğini, bu sebeple çok yemekten uzak durulması gerektiğini beyan etmektedir. İlk insan ve ilk peygamber Hz. Âdem'in de yemek sebebiyle Cennet'ten çıkarıldığını hatırlatan Eşrefoğlu, onun çocukları olan bizlerin bu olaydan ibret alması gerektiğini söylemektedir.³⁴

Eşrefoğlu az yiyenlerin durumunu ise bir şiirinde şöyle anlatmaktadır;

*Az yemektir enbiyâlar hasleti
Az yiyenlere Hakk'ın inâyeti*

*Az yemekten evliyâ olur kişi
Az yiyenlerden giderir teşvişi*

*Az yiyenler söylese hikmet durur
Az yiyenin baktığı ibret durur³⁵*

Az konuşmayı "samt" olarak ifade eden Eşrefoğlu'na göre iki türlü samt vardır. Birisi "söylememek" anlamındaki dil samtı, diğeri ise "gönlünde Allah'tan başka ne varsa çıkarmak" anlamında gönül samtıdır. Eşrefoğlu'na göre, bir kişiyi veya bir yeri haddinden fazla övmek, yalan söylemek, koğuculuk, gybet, sırları ifşâ etmek, maskaralık edip halkı güldürmek dilin âfetlerindedir.³⁶

*Samt ile ağzını bağla göresin Hakk'ı ayân
Gözü bağı bu cihan halkının ağzıdır hemân³⁷*

Bu konuda diğeri bir önemli davranış ise az uyumaktır. Eşrefoğlu Hz. Peygamber'in "Gece yarısında iki rekât namaz kılmak, dünyadan ve dünya-

³² Eşrefoğlu, *Müzekki'n-nüfûs*, 280.

³³ Eşrefoğlu, *Müzekki'n-nüfûs*, 85.

³⁴ Eşrefoğlu, *Müzekki'n-nüfûs*, 293-294.

³⁵ Eşrefoğlu, *Müzekki'n-nüfûs*, 304.

³⁶ Eşrefoğlu, *Müzekki'n-nüfûs*, 311-312

³⁷ Eşrefoğlu, *Müzekki'n-nüfûs*, 332

ya malik olmaktan yeğdir” hadisini zikrederek, ümmetinde bu şekilde davranması gerektiğini belirtmektedir. Uykunun insanlar için bir istirahat vasıtası olduğuna da dikkat çeken müellif, her şeyde olduğu gibi uykunun da ölçüsüne dikkat etmek gerektiğini söylemektedir.³⁸

2.3. Güzel Ahlâk Sahibi Olmak: Mürüvvet

Mürüvvet kelimesi Kur'an-ı Kerîm'de geçmez. Ancak mürüvvetin anlam alanını bulabileceğimiz birçok ayet vardır. Râgıb el-İsfahânî, “Muhakkak ki Allah adaleti, ihsanı ve akrabaya yardım etmeyi emreder; hayâsızlığı, kötülüğü ve zorbalığı yasaklar” meâlindeki âyette (en-Nahl 16/90) mürüvvetin tam açıklamasının yer aldığına dair bir görüşü nakletmektedir. “Kolaylığı seç, iyi olanı emret, cahillerden yüz çevir” mealindeki ayet ise ahlaki erdemlerin özeti mahiyetinde olup, Süfyân b. Uyeyne'nin Kur'an'da mürüvvetle delil olarak gösterdiği rivayet edilir.³⁹

Fütüvvetnâmeler mürüvvet kavramını fütüvvetin ana esaslarından biri olarak kabul etmekte ve güzel huy ve ahlak sahibi olmak şeklinde izah etmektedirler. Örneğin Ebubekir Verrâk, “Mürüvvet şu üç şeye dayanır; güzel ahlâk, doğruluk ve rıfk” derken mürüvveti güzel ahlâk anlamında kullanmıştır.⁴⁰

Eşrefoğlu'na göre, güzel ahlak sahibi olmak nefis-i emmârelikten kurtulup, nefis-i mutmainne makamına ulaşabilmektir. Böylece AllahTeâlâ'nın “İrcî” hitabına yani Hak katına çağrılmaya layık olabilmektir. Bunun için de şeriat, hakikat ve tarikat terbiyesi gerekir. Şeriat ilahî emir ve nehiyler ve Hz. Peygamber'in sünnetidir. Tarikat ise zühd ve takvadır.⁴¹

Güzel ahlak sahibi olan kişilerin özelliklerini şu şekilde saymaktadır. Güzel ahlak sahibi kişi dünyadaki hiçbir varlığı incitmez ve incinmesini istemez. Sır sahibidir, kimsenin sırrını kimseye söylemez, gördüğü ayıbı örter. Sözünde doğrudur, söylediği sözü katı değil gayet yumuşak söyler. Kiminle dostluk ederse Allah için sever, Allah için söyler ve dostluğunu kıyamete kadar bozamaz. Huzuruna dost olarak varan kimseleri Allah sever. Güzel ahlak sahibi kişi, yemesinde, giymesinde, durmasında ve sözünde haramdan sakındığı gibi şüpheden de sakınır. Kendi ırzını sakındığı gibi başkasının ırzını da sakınır. Dinini dünya için satmaz, yalan yere ve gerçek yere yemin etmez. Büyüğe hürmet küçüğe şefkat gösterir ve birlikte olduğu kişilere güzel sözler söyler. Güzel ahlak sahibi kişi, hiç kimsenin kötülüğünü istemez, ihtiyacı olanların ihtiyacını giderir, yetimlerin başını okşar. Komşularıyla iyi geçinir, şeriata muhalif olmadığı sürece çağrıldığı yere gider.⁴²

³⁸ Eşrefoğlu, *Müzekki'n-nüfûs*, 336, 345.

³⁹ Mustafa Çağrı, “Mürüvvet”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, (İstanbul: TDV Yayınları, 2006), 36/ 61.

⁴⁰ Sinan Küçüköğlü, *Tasavvufta Fütüvvet* (Erzurum: Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2019), 63.

⁴¹ Eşrefoğlu, *Müzekki'n-nüfûs*, 276.

⁴² Eşrefoğlu, *Müzekki'n-nüfûs*, 499-503.

Müellife göre, güzel ahlak sahibi kimselerin özelliklerinden biri de “samt” yani susmaktır. Bundan maksat boş konuşmamak, gerektiği yerde gerektiği kadar konuşmaktır. Aşağıdaki beyti bu konuyu izah için söylemiştir;

*Samt ile ağzını bağla göresin Hakk'ı ayân
Gözü bağı bu cihan halkının ağzıdır hemân⁴³*

2.4. İnsanlara Afv ve Müsamaha ile Muamele Etmek

Sülemi, fütüvvet ehlinin özelliklerinden birisinin, kötülük edenleri affetmek olduğunu söyleyerek afv ve müsamahayı “kötülüğü iyilikle karşılamak, kabahati cezalandırmamak” olarak tarif etmektedir. Kardeşlerinin kusuruna az bakmayı, sevgi ve hüsnü zandan dolayı kusurları görmemeyi sufilerin âdabından sayan Sülemî, Süfyân- Sevrî'nin “Fütüvvet, dostların kusurunu affetmektir” dediğini rivayet etmektedir.⁴⁴

Fütüvvet ehlinin ise incitmemek yanında bir de incinmeme prensibi vardır. Yukarıda bahsedilen kabahati cezalandırmamak bu ilkenin gereğidir. Gazzâlî, fütüvvet ehlinin özelliklerinden birinin kardeşlerinin hatalarını düzeltmesi ve bununla birlikte yaptığı iyilikten bir fayda beklememesi olduğunu söyleyerek, Fetâ'nın bağışlayıcı, mülayim ve lütfkâr olması gerektiğini belirtir.⁴⁵

Eşrefoğlu Rûmî'ye göre, gönülleri kırmaktan sakınmak gerekir. Gönül yıkmak arş yıkmaktır ve gönül yapmak arş yapmaktır. Onun için şöyle denmiştir;

*Dosta gidenin yolu gönüller içinden gider
Sen hemân hulk edegör giregör gönüllere⁴⁶*

Hak Teâla'ya giden yol O'nun yarattığı gönüllerden geçer. Çünkü insanın gönlü Rabbin nurunu ihtiva eder. Bu meyanda kalp kırmak, gönül yıkmak aslında Allah'ı incitmek demektir.

2.5. Cömert Olmak: Sehâvet

Fütüvvet ehlinin özelliklerinden biri de cömert olmak, yani sehâvetir. Kelime Kur'an-ı Kerim'de geçmemekle birlikte infak, îsâr, i'ta, it'am, ihsân, ikrâm, bezl gibi masdarlardan gelen fiillerle cömertliğin önemi üzerinde durulmuştur. Gazzâlî, sehâveti, bir kişinin Müslüman kardeşinin dünyevî ve uhrevî hazlarını kendi faydalarına tercih etmesi, istenmeden ihtiyaç gidermesi, verdiklerini başa kakmaması, verdiğini gizlemesi ve vermekte acele etmesi olarak yorumlamaktadır.⁴⁷

⁴³ Eşrefoğlu, *Müzekki'n-nüfûs*, 332

⁴⁴ Sülemî, *Tasavvufta Fütüvvet*, 25, 92, 68.

⁴⁵ Ebu Muhammed Gazzâlî, *Ravzatü't-Tâlibîn*, trc. Ramazan Yıldız (İstanbul: Dehliz Kitaplar, 2009), 209.

⁴⁶ Eşrefoğlu, *Müzekki'n-nüfûs*, s. 316.

⁴⁷ Gazzâlî, *Ravzatü't-Tâlibîn*, 210.

Eşrefoğlu'na göre, Cömertlik Rahmandan, cimrilik şeytandandır. Cömertlik cennete girmeye sebep olduğu gibi, cimrilik te cehenneme girmeye sebeptir. Cimrilik nefs-i emmârenin çirkin sıfatlarından birisidir. Bir kimse cömertlik yapmak istediğinde şeytan ona musallat olur. Malının azalacağını, bu sebeple itibarının yok olacağını söyler. Böyle olduğunda Hz. Peygamber'in şu sözleri hatırlanmalıdır. "Cimri, zâhid bile olsa cennet giremez". "Cennet, cömertlerin evidir"⁴⁸

Cömertlikte başka bir husus verdiğini unutmaktır. Çünkü ihtiyaç sahibine vermek, Allah'a vermektir ve fakara eli Allah'ın elidir. Başı kakılan hayır kıyamet günü kişiye azap olur. Aynı bunun gibi vermeye kıyılmayan mal da kıyamet günü sahibine eziyet eder. Eşrefoğlu, cimri kimseleri de iki kısımda anlatmaktadır. Birincisi kendi malını vermeye kıyamayan kişi, ikincisi de başkasının yapacağı hayra, sadakaya engel olan kişi. İkincisinin cezası daha çoktur.⁴⁹

2.6. Sabır Ehli Olmak

Sabır, gelen ezaları, musibetleri sükûnet içinde ve gönül hoşluğu ile karşılamaktır.⁵⁰ Sülemî'ye göre belaya sabretmek fütüvvetin ilkelerindedir.⁵¹

Sabır, Eşrefoğlu'nun da eserinde yer verdiği ahlaki meziyetlerdendir. Sabırın Hak katında mertebesi yüksektir. Onun için Mevlâ,"Allah Sabredenlerle beraberdir"⁵² buyurmuştur. Sabır, kişiyi hayvanlıktan insanlığa çıkarır. Fakirliğe sabreden nimete erişir, düşman zahmetine sabredenler zafer bulur, ayrılık zahmetine sabredenler vuslata erişir. Bu sebeple "Sabır, sevincin anahtarıdır" denilmiştir.⁵³

Eşrefoğlu'na göre sabır üç türdür. Birincisi; şiddete ve musibete sabretmektir. İkincisi; ibadet, tâat ve zahmet üzere sabretmektir. Sonuncusu ise, günah işlemeye sabretmektir. Âşık kimse odur ki, Hak'tan her ne gelse baş üstüne der. Öyleyse sabır, aşığa lazım olan yoldaştır. Allah'ın kazasına sabreden, nimetine erişir.⁵⁴

Eşrefoğlu bu hususu aşağıdaki beyitlerinde şöyle ifade etmektedir;
Câna cefa kıl ya vefâ senden o hem hoş hem bu hoş
Ya derdin gönder ya devâ senden o hem hoş hem bu hoş

Ger bâğ u ger bostân ola ger bend ü ger zindan ola
Ger vasl u ger hivrân ola senden o hem hoş hem bu hoş

⁴⁸ Eşrefoğlu, *Müzekki'n-nüfûs*, 118.

⁴⁹ Eşrefoğlu, *Müzekki'n-nüfûs*, 120-121.

⁵⁰ İbn Fürek, *el-İbâne*, 60.

⁵¹ Sülemî, *Tasavvufta Fütüvvet*, 42.

⁵² Bakara, 2/153.

⁵³ Eşrefoğlu, *Müzekki'n-nüfûs*, 241.

⁵⁴ Eşrefoğlu, *Müzekki'n-nüfûs*, 243.

*Hâlimi bir dem soragel diler isen bağrımı del
Ey Kahrı vü lütfu güzel senden o hem hoş hem bu hoş⁵⁵*

2.7. Tevekkül Sahibi Olmak

Fütüvvetnâmelerde sayılan fetânın özelliklerinden biri de tevekkül ehli olmaktır.⁵⁶ Güvenme, bel bağlama, vekil tayin etme anlamlarına gelen tevekkül, Allah'ın katında olana güvenip halkın elinde ve avucunda olan şeye göz dikmemektir.⁵⁷

Tevekkül sahibi olmak Müzekki'n-Nüfûs'ta da yer alan ahlaki prensiplerdendir. Eşrefoğlu tevekkül için "imanın aslı" tanımlamasını yapmaktadır. Rızık bâbında ve diğer tüm işlerde Allah'a tevekkül etmek gerekir. Özellikle rızık konusunda kaygılanmak yersizdir. Hak Teâlâ vaat ettiği rızık mutlaka verecektir. Kul istese de istemese de bu gerçekleşir. Kişide tevekkül olmanınca ibâdeti eksik olur.⁵⁸ Yukarıdaki izahatlarıyla Eşrefoğlu tevekkül kavramını ile kanaat kavramıyla ilişkili olarak açıklamaktadır.

SONUÇ

Tasavvufî ahlak konusunda yazılmış olan Eşrefoğlu Rûmî'nin *Müzekki'n-Nüfûs* adlı eseri incelendiğinde, onun aynı zamanda bir fütüvvet kitabı olduğu görülecektir. XV. Yüzyılda kaleme alınan bu eser, o güne kadar birçoğu ortaya çıkmış olan fütüvvetnâmelerden izler taşımaktadır. Müellifin babası Ahmed Eşref'in de bir fütüvvetnâme yazarı olduğu dikkate alındığında Eşrefoğlu'nun fütüvvet kültürüne hâkim olduğu düşünülebilir. Aynı zamanda müellifin yaşadığı döneme kadar ortaya çıkan fütüvvet ve tasavvuf kavramları arasındaki yakın kullanım hatta bazen bir biri yerine bu kavramların kullanılması devrin tasavvufî ahlak kitaplarına aynı zamanda fütüvvetnâme özelliği kazandırmaktadır.

Fütüvvetnâmelerde yer alan Allah'a ve Hz. Peygambere itaat, nefis ile mücadele, mürüvvet yani güzel ahlak sahibi olmak, cömert olmak, sabır ve tevekkül gibi hususlar *Müzekki'n-Nüfûs*'ta ahlakî prensipler olarak işlenmiştir. Tasavvufî ahlak ve fütüvvet içeriğiyle *Müzekki'n-Nüfûs*'un Osmanlı devrinde en çok okunan kitaplar arasında yer alması söz konusu kültürün toplumda benimsendiğini göstermesi bakımından da önemlidir.

Kaynaklar

Bağdatlı İsmail Paşa. *Hediyetü'l-ârifin Esmâü'l-müellifin ve Âsârü'l Musannifin* I-II. Ankara: Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, 1951.

Çağrııcı, Mustafa. "Mürüvvet". Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi. 32/ 61-63. İstanbul: TDV Yayınları, 2006.

⁵⁵ Eşrefoğlu, *Müzekki'n-nüfûs*, 244.

⁵⁶ Sülemî, *Tasavvufta Fütüvvet*, 34.

⁵⁷ Uludağ, *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*, 488.

⁵⁸ Eşrefoğlu, *Müzekki'n-nüfûs*, 226, 237.

- Çelebi, Asaf Halet. *Eşrefoğlu Divanı*. İstanbul: Ahmet Halit Kitabevi, 1944.
- Eşrefoğlu, Rûmî. *Müzekki'n-nüfûs*, Haz. Abdullah Uçman. İstanbul: İnsan Yayınları, 2007.
- Gazzalî, Ebu Muhammed. *Ravzatü't-Tâlibîn*. Trc. Ramazan Yıldız. İstanbul: Dehliz Kitabevi, 2010.
- Hamidullah, Muhammed. *İslam Peygamberi*. İstanbul: İrfan Yayınları, 1991.
- Herevî, Abdullah el-Ensârî, Kitâbü'l-Fütüvve, Süleymaniye Kütüphanesi, Ayasofya 2049, 149a-154b.
- İbn Arabî. *Futuhât-ı Mekkiyye*. Çev. Ekrem Demirli. 18. Cilt. İstanbul: Litera Yayıncılık, 2017.
- İbn Füre. *el-İbâne AnTuruki'l-Kâsîdîn*. İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı, 2014.
- İbn Hüseyin es-Sülemî. *Tasavvufta Fütüvvet*. Haz. Süleyman Uludağ. Ankara: Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, 1977.
- İznikli Eşref b. Ahmed. *Fütüvvetnâme*. Haz. Mustafa Güneş. İstanbul: Gelecek Yayınları, 2016.
- Kara, Mustafa. "XIV ve XV. Yüzyıllarda Osmanlı Toplumunu Besleyen Türkçe Kitaplar". *İslâmi Araştırmalar Dergisi*. 12/2. (1999).
- Keykavus b. İskender. *Kâbusnâme*, trc. Rahim Sultanov. Bakü: Şark-Garb Yayınevi, 2006.
- Kurt, Aynur. "Anadolu'da Bilinen İlk Türkçe Manzum Fütüvvetnâme Olan Şeyh Eşref b. Ahmed Fütüvvetnâmesi'nde Dîni-Tasavvufî Muhteva". *Es-kışehir Osmangazi Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 6/10 (2019), 117-146.
- Kuşeyrî, Abdülkerim b. Hevâzin Abdülmelik. *er-Risâletü'l-Kuşeyriyye*, Cidde: Dâru'l-Minhâc, 2017.
- Küçüköğlü, Sinan. *Tasavvufta Fütüvvet*. Erzurum: Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi, , 2019.
- Pakalın, M. Zeki. *Tarih Deyimleri Sözlüğü*, İstanbul, 1971.
- Parmaksızoğlu İsmet, "Eşrefoğlu" *Türk Ansiklopedisi*. XV. Ankara: Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, 1968.
- Pekolcay Necla - Uçman Abdullah, "Eşrefoğlu Rumî", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 11/480-482. İstanbul: TDV Yayınları, 1995.
- Turan, Namık Sinan. "Selçuklu ve Osmanlı Anadolu'sunda Ahiliğin Sosyo-Ekonomik Gelişim Süreci". *Sosyal Siyaset Konferansları Dergisi*, 52/ 151-187 (2007).

Uçman, Abdullah. Müzekki'n-Nüfûs", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 32/ 245-246. İstanbul: TDV Yayınları, 2006.

Uludağ Süleyman. "Fütüvvet". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 3/259-261. İstanbul: TDV Yayınları, 1996.

Uludağ Süleyman. "Nefis". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 32/526-529. İstanbul: TDV Yayınları, 2016.

Uludağ Süleyman, *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*, İstanbul: Marifet Yayınları, 1991.